

BOQUVCHISINI YO'QOTGAN OILA FARZANLARINING IJTIMOYIY JARAYONGA MOSLASHUVI PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA

Mo'minova Sevara Faxriddinovna

*Buxoro davlat universitetining Pedagogika instituti
Pedagogika va psixologiya mutaxassisligi magistranti*

Annotatsiya: *Ushbu maqola ijtimoiy muassasalarda joylashtirilgan bolalar: yetim bolalar, otaona qaramog'isiz qolgan bolalarni ijtimoiy himoyalash masalalari va ularning ijtimoiy psixologik xususiyatlari haqidagi ma'lumotlarni qamrab oladi.*

Kalit so'zlar: *yetim bolalar, ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalar, ijtimoiy himoya, ijtimoiy ishchi, Mehribonlik uylari, ijtimoiylashuv, bolalar muassasalari, ishtimoymoslashuv.*

Har qanday davlatning ijtimoiy siyosatining ajralmas qismi bu yetimlik muammosini hal qilishdir. Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiya qabul qilingandan so'ng, birinchi navbatda, muammoning dastlabki bosqichida yordam ko'rsatish va yordam olish uchun bolaning oilaviy muhitda yashash va o'sish huquqini ta'minlash, oilani davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash muhim ahamiyatga ega.

Birlashgan Millatlar tashkilotining ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, urushlar, tabiiy ofatlar, talofatlar, ijtimoiy kaos, iqtisodiy muammolar kabi tobora keng tarqalgan global voqealar dunyodagi yetim soniga ta'sir etib, 2015-yilda 140 milliondan oshib ketgan. Islom fiqh adabiyotiga ko'ra, balog'atga yetguncha otasidan ayrilgan bolalarni tasvirlash uchun "yetim" atamasi ishlatiladi. Holbuki, zamonaviy xalqaro adabiyotlarda "etim" atamasi 18 yoshga yetmasdan ota-onasidan bir yoki ikkalasini ham yo'qotadigan bolalarni belgilaydi. Jahon aholisining 2,2 milliarddan 7,6 qism bolalardan iborat ekanligini hisobga olsak, dunyodagi bolalar umumiy sonining 6.5% yetim deb taxmin qilinadi; va afsuski, bu raqam aytilgan sabablar tufayli ortib bormoqda. Dunyo bo'ylab katta qiyinchiliklar mavjudligiga qaramay, UNICEF xodimlari har bir bolaning ovqatlanish, tabiiy ofatlardan va zo'ravonliklardan himoya qilinish va tenglik huquqlarini amalga oshirish uchun ishlaydi. YuNISEF va global sheriklar yetim bolalarni ota-onasidan birini yoki ikkalasini har qanday o'lim tufayli yo'qotgan 18 yoshga to'lmagan bolani aniqlab kelmoqdalar. Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi hukumati yetim bolalar va ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalarni ijtimoiy muhofazasini yaxshilash bo'yicha turli tadbirlarni amalga oshirmoqda. Faqat 2019 yilda O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi tashabbusi bilan ikkita asosiy hujjat qabul qilindi: O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 11- fevraldagi "Yetim bolalar va ota-onasining qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni ijtimoiy himoya qilishni kuchaytirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" gi PQ-4185-sonli qarori va O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 30 sentyabrdagi 824-sonli qarori "Yetim bolalar va ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni joylashtirishning

muqobil shakllarini tanlash, oila institutini mustahkamlash hamda ijtimoiy yetimlikning oldini olish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" qarorlar qabul qilingan. Ushbu maqolani yozishimdan asosiy maqsad ijtimoiy muassasalarga joylashtirilgan bolalarning ijtimoiy 'psixologik xususiyatlari haqidagi o'rganishlarimni yoritib berishdir. Psixologlar va o'qituvchilar ma'lumotlariga ko'ra, bolalar uylarida, mehribonlik uylarida, internat, boshpanalar bolaning asosiy ehtiyojlarini qondirmaydi, bu uning jismoniy va aqliy rivojlanishining buzilishiga aylanadi. Bularning barchasi bolaning identifikatsiyasini shakllantirish jarayonida salbiy oqibatlarga olib keladi. Bunday bolalar mustaqil hayotga tatbiq etilishadi, o'z oilalarida yashash, hordiq chiqarishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. P.D. Pavlek va M.Ya. Rudneva bunday bolaning portretini tashkil etishga yordam beradigan bolalar uylarida ko'tarilgan bolalarning shaxsiy xususiyatlarini ajratdi:

1. Mehribonlik uylari o'quvchilarining ijtimoiy holati: ular ota-onalardan, tashvishlardan mahrum bo'lganlar, ular to'liq psixologik va hissiy qo'llab-quvvatlanmaydilar va ota-onalardan to'g'ri xulq-atvorni ko'rmaydilar. Ularning xatti-harakatlari shartli ravishda rasmiy qabul qilingan normalarga qaratilgan. Bularning barchasi ularning umumiy rivojlanishiga salbiy ta'sir qilmoqda.

2. Yetim va ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalar ko'pincha jismoniy va aqliy rivojlanishda og'riyapti, bu irsiy omillarning oqibati bo'lishi mumkin. Bunga aqlning past darajasi, nutqni rivojlantirish va umuman shaxsiy rivojlanish muammolari kiradi.

3. Yetim va ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalar ota-onalar mehri yo'qligi tufayli, atrofdagi odamlarni ta'kidlash qobiliyati kam rivojlanmoqda. Ularda bolalar ruhiy noqulayliklarga ega bo'lishadi, ular o'zlarini keraksiz his qilishadi. Mehribonlik uyi tarbiyalanuvchilarida tengdosh va kattalar bilan aloqa qilish ko'nikmalari sekin shakllantiriladi.

4. Oiladan tashqarida bolalar o'zlarini tarbiyalash uchun o'zlarini qabul qilmaydilar, shuning uchun o'zlarini ijtimoiy muhitda tasdiqlash uchun ular ko'pincha kuch, tajovuzlardan foydalanadilar, ularning xatti-harakatlari ko'pincha o'ziga xosdir. Ular xatti-harakatlarning axloqiy me'yorlarini hisobga olmaydilar, ularning huquq va majburiyatlarini jamiyat uchun tushunmaydilar. Ularning hayotiy qiyinchiliklarida, asossiz bo'lmagan holatlarni ya'ni o'zlarining ijtimoiy muhitini ayblashadi.

5. Ushbu toifadagi bolalarning o'z kelajagini taqdim etishi qiyin. Jamiyatdan ajratilganligi sababli, ular kelajakdagi kasbni tanlash, qarama-qarshi jinsdagi munosabatlarni tanlash, ularning oilasini yaratish va bolalarni tarbiyalashda qiyinchiliklarga olib keladi.

Ijtimoiy muassasalarga joylashtirilgan bolalar tengdoshlardan farq qiladi, ularning rivojlanishi va sog'lig'i har bir shaxsni shakllantirishning har bir bosqichida juda salbiy xususiyatlarga ega, bu esa uning katta qismiga, ijtimoiy moslashuviga ta'sir qiladi. Ota-ona qaramog'isiz qolgan yetim bolalar ijtimoiy moslashuvining alomatlarini aniqlash bilan ixtisoslashtirilgan muassasalar bitiruvchilarining ijtimoiy muhitga moslashish jarayonida

muammolarni ajratib ko'rsatish mumkin. P.D. Pavlek va M.Ya. Rudneva quyidagi muammolarni ajratdi: Muammolardan biri sog'liqning oldini olishdir. Maxsus muassasalarda, yetimlar va ota-ona qarmog'isizqolgan bolalar tibbiy nazoratga olinadi va tegishli tibbiy yordam olishadi. Keyingi muammo - uy-joy. Ko'pchilik paydo bo'lganida, yoshlar mustaqil hayotni olib, fermalarini boshqarish va o'z oilalarini qurishni boshlashlari va o'z oilalarini qurishni boshlashlari kerak. Davlat qurilishi ulushi kamayadi, bu etimlar va ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalar uchun tashkil etilgan bolalarning ahvolini yomonlashtiradi. Vasiylik va vasiylik organlari fuqarolarning ushbu toifasi uchun yashash joylarini ta'minlash majburiyatlarini to'liq bajarmaydi. Yana bir muammo - bu o'quvchilarning shaxsiyatining xususiyatlariga mos keladigan va mehnat bozorining talablariga javob beradigan professional faoliyat sohasini tanlash muammosi. Oliy o'quv yurtlarini kiritishning murakkabligi tufayli bandlik muammosi yuzaga keladi. Har bir yosh bosqichi va ular orasidagi o'tish davri ma'lum kimning shaxsini o'zgartirish, psixologik neoplazmlarning shakllanishi va ma'lum bir bosqichda o'qitish va ta'limning natijasi bo'lgan etakchi faoliyat turini o'zgartirishga olib keladi. Agar bola yaqinlarini e'tiborsiz, sevgi, tushunish va qo'llab-quvvatlamasa, shaxsning rivojlanishi qonuniy muhitga moslashuv sharoitlariga olib keladigan qoidabuzarliklarga olib keladi.

Ota-ona qaramog'isiz qolgan yetim bolalar holati jamiyatning holatiga ta'sir qiladi. Tajovuz, g'azab, qayg'u, asabiylashishning avj olishiga xos bo'lgan bolalarning xattiharakatlari bularning barchasi yoshlarni buzish, huquqiy, axloqiy, ma'naviy va ijtimoiy normalarga undashi mumkin.

Ajratilgan muammolar yetim va ota-ona qaramog'isiz qolgan bolalar, maxsus muassasalarda, quyidagi sohalarni o'z ichiga olgan maxsus muassasalarda, ota-ona qaramog'isiz qoldirishni tashkil qilish orqali hal qilinishi mumkin:

- Tibbiy yordam;
- Ijtimoiy-yuridik maslahatlar;
- Kasbiy yo'naltirish;
- Ijtimoiy-psixologik konsalting;
- Ijtimoiy va pedagogik yordam.

Yetimlarni ijtimoiylashtirishda qiyinchiliklar. Sotsializatsiya jarayonida uchta vazifalar hal qilinadi: moslashish, avtomatlashtirish, shaxsiyatni faollashtirish. Ushbu vazifalarni hal qilish, qarama-qarshi va birlashtirish, sezilarli darajada tashqi va ichki omillarga bog'liq. Bolalar uyida yashash rejimi qattiq tartibga solinadi (qachon turish, o'ynash, o'rganish, yurish, uxlash, uxlash), bolaning individik xususiyatlariga yo'l qo'ymaslik. Kamdan kam hollarda, to'shakning devorlari bola o'z xohishiga ko'ra bezatilishi va shaxsiy buyumlar jadvalini shaxsiy buyumlar va mazmunga ega bo'lgan shaxsiy makon deb hisoblash mumkin. Bolalar uyidagi hayot majburiy oshkoralikni so'raydi. Bolalar uylarida bolalar turmush tarzini tashkil etish shartlari muvaffaqiyatli ijtimoiylashning tashqi qiyinchiliklarini yaratadi, bu guruh bolalar o'zlarining aqliy rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq bo'lgan ichki qiyinchiliklar mavjud.

Ijtimoiylashtirishdagi qiyinchiliklarni engish mezonlari:

- -Ijtimoiy moslashuv - mavjud munosabatlar tizimiga moslashish qobiliyati;
- -Salbiy ijtimoiy ta'sirlar (avtonomiya), ularning individual sifatlarini saqlash;
- -Rivojlanayotgan qiyin vaziyatlarda (ijtimoiy faoliyat), o'zini o'zi belgilash qobiliyati.

To'liq ijtimoiy moslashuv fiziologik, boshqaruv, iqtisodiy, pedagogik, psixologik va professional moslashuvni o'z ichiga oladi. Ijtimoiy moslashuv tizimda bir martalik o'zgarish emasligi sababli, jarayon o'z vaqtida sodir bo'ladi, keyin savol uning bosqichlari haqida bo'ladi. Bu yerda ijtimoiy moslashuvning to'rtta sifatli bosqichlari haqida gaplashish mumkin:

- Birinchi (boshlang'ich) bosqich, moslashuvchan individual faqat xatti-harakatlar qoidalarini ushlaganda, ammo jamiyatning ichki qiymatlari tizimi tan olinmaydi;

- Ikkinchi bosqich (bag'rikenglik), ijtimoiy muhit va shaxs bir-birlariga nisbatan xattiharakatlarning standartlari mavjudligini tan oladi;

- Uchinchi bosqich - bu o'zaro imtiyozlar bilan bog'liq: shaxs ekologik ahamiyatga ega bo'lgan tizimni tan oladi va qabul qiladi, shuningdek, ushbu muhitning vakillari uning ba'zi qadriyatlarini tan oladi;

- To'rtinchi bosqich - bu to'liq moslashish, shaxs avvalgi rasmlar va qadriyatlarni rad qilganda, "Assimilyatsiya".

Shunday qilib, ijtimoiy moslashuv shaxsning ijtimoiy moslashuvidir, bu uning tarkibiy funktsiyalarini o'z ichiga olgan ba'zi bir qismlarni o'z ichiga olgan ba'zi biosktiv funktsiyalarni amalga oshirish qobiliyatini aks ettiradi: atrofdagi voqelikni va o'z organizmini yetarli his qilish; munosabatlar va boshqalar bilan muloqot qilish tizimi; ishlash, o'rganish, dam olish va dam olish qobiliyati; oiladagi va jamoadagi o'z-o'zini xizmat qilish va aloqa qilish qobiliyati; Boshqalarning roliga muvofiq xattiharakatlarning o'zgaruvchanligi.

Xulosa qilib aytganimizda, yuqorida aytib o'tilganlar natijasida biz ijtimoiy ish sohasidagi ushbu mavzuning dolzarbligi shubhasiz degan xulosaga kelishimiz mumkin. Ijtimoiy moslashuv muammolari eng qiyin. Ularni hal qilish va muvaffaqiyatli birlashtirish uchun, mustaqil hayotda, ijtimoiy me'yorlar bilan bog'liq bo'lgan bolalarning ijtimoiy me'yorlari, ijtimoiy muhitingiz va o'zingiz bilan munosabatlarni o'zgartirishingiz kerak. Ular javobgar. Afsuski, yetimlik hissi ixtisoslashgan muassasalar bitiruvchilari o'z hayotlari davomida ixtisoslashgan muassasalararo muassasalarni tark etmaydilar, ular o'zlarining muammolari yolg'izlik, boshqalarga nisbatan nuqtai nazarga ega bo'lishiga ishonishadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Every child needs the love of family, Global Child Advocates, <https://globalchildadvocates.org/socialorphans>
2. Kuznetsova L.P. Asosiy ijtimoiy ish texnologiyalari: tadqiqotlar. Qo'lda / I.p. Kuznetsova. Vladivostok: DVG Tning nashriyoti, 2002 yil
3. Pavlek P.D. Aholining turli guruhlari bilan ijtimoiy ish texnologiyalari: tadqiqotlar. Qo'llanma / P.D. Pavlenok, M.Ya. Rudneva. M.: Infra-M, 2009.
4. Kon I. Erta yoshlar psixologiyasi. - M., 1989 yil
5. Orphans, UNICEF, <https://www.unicef.org/media/orphans>